

---

kizur eta emlékezései

1905-ben születtem Ridicán — Regőcén —, Zombor mellett, ahol édesapám malomban dolgozott. Szabadkáról jött ide, és oda is ment vissza a malomba, úgyhogy a többi testvérem Szabadkán született. Ezt azért említem, mert voltak, akik úgy hitték, hogy családunk nem vajdasági eredetű.

Csak 1918-ban költözöttek szüleim a kilenc gyerekekkel Devecserre, Veszprém megyébe, ahol apám a malomban főgépész lett. A háború vége felé, amikor kitört a forradalom, édesapám tagja lett a devecseri munkástanácsnak, egy néném pedig népbíró. Bátyám, Hedrich Károly aki később Spanyolországban a Franco elleni harcban mint a nemzetközi brigád harcosa esett el, az olaszországi frontról hazajövet azonnal jelentkezett a szomszédos hajmáskéri tüzéreknel. Be is sorozták a Vörös Hadseregbe, és részt vett a román intervenciós csapatok elleni harcban. Ott azonban fogságba esett, és a kecskeméti fogolytáborba került.

Amikor letörték a kommünt, édesapámat menesztették az állásából, de még a lakásból is ki kellett költöznie, mert az a malom tulajdona volt. Így kezdődött családunk kálváriája. Két nővérem akkor már férjnél volt, Sárváron, illetve Tüskeváron, és szüleim náluk húzódtak meg. Én egyedül maradtam Devecseren, és házaknál varrtam. Ahol este a munka ért, ott aludtam. Tizenöt éves voltam akkor mindössze. Hat elemi után már kitanultam a varrást, és mivel öcsém, Józsi, akkor még tanult, az egész családban magam maradtam kenyérkereső.

1924-ig maradtunk Magyarországon, a helyzetünk már tarthatatlan volt. Közben Károly bátyámnak sikerült szabadulnia a kecskeméti fogolytáborból — mint jugoszláv állampolgárt engedték ki —, szökve Szabadkára ment, és mint géplakatos ott egy privát műhelyben dolgozott. Ő azon kezdett fáradozni, hogy bennünket is megmentsen a fehér terror elől és hazahozzon.

Egy napon üzenetet kaptunk tőle, hogy 1924 áprilisának egy meghatározott éjjelén legyünk a határmenti Tompán, egy kiskocsmában. Min-

denünket elhagyva, csak egy-egy hátizsákkal és egy fonott kosárral megpakolva — a kosarat a mai napig megőriztem —, szüleim, József öcsém meg én vonattal Kelebiáig utaztunk, és onnan gyalog Tompára mentünk. Ott édesapám egy régi ismerőse várt és vezetett szántóföldre keresztül koromsötét éjszakában, át a határon. Kísérőnk néha csöndet vezényelt, a földre tapasztotta a fülét, és figyelt. Reggel 6 óra lett, mire beértünk Szabadkára. A nagykórház melletti malom közelében, egy régi jó ismerős parasztcsalád azonnal átadott nekünk egy szobát, így megvoltunk valahogy. Apád időről időre kapott még munkát Zsablyán, majd ismét Szabadkán, de én már csak végig Szabadkán maradtam, és varrtam.

19 éves voltam akkor, és nagyon szerettem a színjátszást, a táncot. a zenét. Egyetlen vágyam az volt, hogy valamilyen hangszeren játszani tanulhassak, de erre persze nem volt alkalom. Már Devecseren kezdtem a műkedvelőkhöz járni, most a Nép körbe iratkoztam, ahol sok szép szerepet kaptam a Szabó Marci társulatában Garay Béla rendezőtől. Egy napon azonban Károly bátyám azt mondja nekem, hogy a munkásotthonban bajban vannak a műkedvelők, mert előadás előtt állnak, de megbetegedett a női főszereplő. Hát én beugrottam, és egy-két próbával színre vittük Almásy Tihámér „Felhő Klára” című népszínművét. Az előadás után még észbe sem kaptam, máris rámosztották a következő darab, a „Gyimesi vadvirág” főszerepét. Így maradtam végleg a munkásotthonban.

A partneremet az új darabban — Balánka Imrét — Kizur István alakította, de én annyira belemelegedtem a játékba, hogy a próbák végéig még a neve után sem érdeklődtem. Később azonban nagyon jó barátok lettünk. Vidám kedvű lány voltam, neki talán megtetszett az én vidámságom, nekem pedig az ő komolysága és higgadtsága.

— Én nem is tudom, neked mindig jókedved van? — kérdezte ő csodálkozva, nekem meg jólesett, hogy komolyan vesz, mint társat és barátot, hogy megbecsül. Bánátból jött, egyedül élt Szabadkán, a vasúti műhelyben mint kovács dolgozott Djuro Pucarral, a később híressé vált harcossal, vele is osztott egy szegényes, albérleti szobát. Én szüleimmel éltem, de családfenntartó voltam. Pista látta, hogy nagyon sokat kell dolgoznom, talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy házasságot ajánljon. — Könnyebb lesz, Etukám, nekem is, neked is — így mondta. 1929. január elsején esküdtünk. Ő Djuro Pucart választotta tanúnak.

Károly bátyám beszélt nekem először Pucarról. — Van ott a műhelyben — mondta — egy kovácslegény, azt az akaratérőt, tudást, szervező-készséget ritkán látni! — Akkor még nem tudtam, milyen igazi ember, milyen jó barát Pucar. Egyszer így fordult hozzám:

— Haragudtam rád, de most már nem haragszom. Látom, hogy rendes párja vagy Pistának! — Azt hiszem, arról volt szó, hogy esküvőnk előtt Pistát ki akarták küldeni a Szovjetunióba, de ő talán miattam ezt visszautasította.

Szóval megesküdtünk, de hát addig is együtt játszottunk a munkásotthonban a műkedvelőknél. A darabok mind haladóbb szelleműek lettek, még hozzá Pucar ösztönzésére, mert ő vezette az otthonban a kultúr munkát. Előadtuk Makszim Gorkij színjátékait és egy Remény című halászdrámát, amit be is tiltottak.

A dalárdába is beiratkoztunk. Önálló koncerteket adtunk, munkásdalokat énekeltünk. Közönségünk mindig volt, zsúfolásig megtelt termekben játszottunk, néha az otthon udvarában, az Ódoz utcában szabadtéri színpadot is csináltunk. Eljártunk ketten az előadásokra is. Emlékszem, abban az időben Cseh Károly és egy Bodnár nevezetű elvtárs tartott előadásokat a munkásotthonban. Ismeretterjesztő sorozatok voltak ezek az emberiség, a tudományok fejlődéséről stb.

Ennek a nagyon gazdag és szép tevékenységnek és az én többé-kevésbé gondtalan fiatalságomnak is véget vetett az 1929. január 6-án kikiáltott diktatúra, amikor is betiltották a független szakszervezetek munkáját. De különben is, az év júniusában letartóztatták férjemet, novemberben pedig megszületett kislányunk, Joli. A műkedvelők munkájában én többé nem vehettem részt. Új, egészen más élet kezdődött számomra. Egyedül a Radnički sportklub tornászaihoz jártam el még néha.

Amint már mondtam, Pista a vasúti kovácsműhelyben dolgozott Pucárral. Tudtam, hogy ők ketten részt vesznek az illegális forradalmi mozgalomban, csak nem tudtam, hogy hogyan, és nem is kérdezősködtem. Pista szigorú volt e tekintetben, és kereken meg is mondta: Amit elmondhatok neked, azt úgyis elmondom, amit pedig nem, arról jobb, ha nem is tudsz!

Így csak később tudtam meg, hogy Bánátban rendőrkézre jutottak valamilyen röpiratok, hogy Becskereken letartóztattak egy csoport elvtársat, és ennek kapcsán Szabadkán is négyüket: Djuro Pucart, Božo Nikolicót, Tanka Ferit és Pistát.

A Vinkovcei utcában laktunk, amikor június 21-én egy ember jött el a vasúti műhelyből, és tudatta édesanyámmal, hogy Pistát elvitték. Néhány napig nem tudtam, hol van, a rendőrségen csak vonogatták a vállukat. A csoportot ugyanis azonnal Becskerekre vitték, és csak néhány nap múlva hozták őket vissza Szabadkára, a rendőrségre. Egy napon sikerült meglátnom őt egy emeleti ablakban, le is dobott egy cédulát. Viszik őket vissza Becskerekre, azt üzenete. Délután láttam is őket, amint megláncolva vezették a vasútállomásra. Kétszer is elutaztam Becskerekre, de beszélgetést nem engedélyeztek.

Decemberben volt Belgrádban a tárgyalás. Pucar 8 évet kapott, de Pistát meg a másik két szabadkaiat felmentették. Nagyon jól tartották magukat, mert a rendőrség nem tudta rájuk bizonyítani, hogy illegális munkát végeztek. Amikor hazajött, láttam, hogy nagyon meg van viselve, de a kínzásokról nem beszélt. Pistát soha senki sem hallotta panaszkodni!

Noha felmentették, Pista hat hónapig nem volt otthon, amikor meg hazajött, nem vették vissza a vasúti műhelybe. Attól kezdve alig kapott munkát, azt is csak privát mestereknél. A rendőrség azonban ezeket is megfélemlítette, és rávette, hogy elbocsássák. Ismét csak egyedül maradtam a kenyérkereséssel, és két gyereket is szültem egymás után. Ha nincs velem édesanyám, nem is tudom, mihez kezdtem volna, mert úgy-szólván éjjel-nappal varrnom kellett.

Pistának ez nagyon rosszul esett. Ekkor volt az, hogy szabadságot ajánlott fel nekem.

— Tudod, Etukám — mondta egyszer —, én egy hadsereg katonája vagyok. Ha a helyzet úgy kívánja, hát el is kell mennem. Ha úgy gondold, hogy nehéz elviselned ezt a sorsot, váljunk el!

Dehogy is akartam én elválni! Hogy is mondhattam volna meg neki, hogy büszke vagyok rá, hogy az út, amit választott, számomra teljesen természetes, már régen megszoktam a családomban. Erre nekem nem voltak szavaim. Csak ennyit mondtam: — Erre ne is gondolj!

Meg ott volt a két gyerek is. Pista imádta őket. Igyekezett őket nagyon határozott irányban nevelni, és főleg, mert kicsik voltak még, fizikailag megedzeni. Ha otthon volt, ő maga mosta le őket mindennap hideg vízzel, ha szoltam valamit, ő megkérdezte: — Tudod-e, mi vár még ezekre a gyerekekre? Legyenek erősek! — Ezzel engem is megedzett. Később mindig az volt az érzésem, hogy erősebb vagyok, mint a többi asszony.

1932-ben és 1934-ben Pistát ismét letartóztatták, mert mind többet dolgozott Szabadkán. Lazar Nešić kezdett járni hozzánk, és én tudtam, hogy most ők ketten vannak a legszorosabb kapcsolatban. Pucar börtönben volt, Károly bátyámat pedig örökre kitiltották Szabadkáról, emigrált.

Ami feladatot kaptam ezentúl a mozgalomban, azt nem Pistától, hanem Lazar Nešićtől kaptam. Lazo nagyon figyelmes volt velünk szemben. Ha Pista letartóztatásban volt, eljött hozzánk, megkérdezte, mire van a gyerekeknek szüksége, ruháról, cipőről, sőt tüzelőről gondoskodott, engem pedig mérsékelni igyekezett a munkában, mert sokszor késő éjjelig dolgoztam.

— Elég volt! Elég volt! — kiabálta sokszor, segített elrakodni a varrodában, és kiharancsolt az utcára. — Sétálunk egyet — mondta vice-lődve —, tessék mélyet lélegezni!

Nagyon sovány voltam, alig hihető, hogy nem volt bennem több, mint 47—48 kiló, és amellet állandó hőemelkedés gyötört. Én nem sokat törődtem vele, de Pista egyszer elvitt doktor Singer Dócihoz, aki alaposan megvizsgált, és kezelt is.

Nešić Lazo megbízott a vörös segély gyűjtésével. Az volt a gyanúm, hogy Pista azért vitt el éppen doktor Singerhez, hogy megismerjem, mert Dóci lett az első kapcsolatom. Ami pénzt összegyűjtöttem, azt neki kellett elvinnem. Dóci aztán elosztotta a begyűjtött pénzt — persze, nemcsak azt, amit én hoztam —, és nekem adta át az utasítást, kinek mennyit juttassak belőle. Emlékszem, börtönben sínylődő elvtársaink családjának vittem segélyt, többek között Mészárosnének, Nikolićnének, Tanka Mancinak és Nešić néniének is, aki különben egy bűbajos terem-tés volt, egy igazi Gorkij-féle anya...

Nešić néni mindenben segítette fiát. Volt egy kis szőlejük, ő tudta, hogy ott elvtársak gyülekeznek, de nemhogy ellenezte volna, segítette őket. Hogy ne keltsünk feltűnést, családostul is eljártunk Nešić nénihez, és mindig nagyon jó volt hozzánk. Mikor meg Lazót letartóztatták, hozzám fordult minden bajával, mert néha még a házbért sem tudta kifizetni.

Pista is igyekezett megsegíteni a Nešić családot. Ha nem kapott Szabadkán munkát, nyáron elment szüleihez Elemérre, beállt dolgozni a cséplőgép mellé, és aztán a búzát, amit megkeresett, megosztotta Lázóval. Itt el kell mondanom azt is, hogy Pista mindenképpen igyekezett hasznos munkát végezni és segíteni családján. Megtanult varrni, mégpedig kitűnően, és beszerzéssel is foglalkozott a varroda számára.

A vörös segély gyűjtése számomra nem volt könnyű feladat. Lazó és Dóci adták az ötletet, hogy azoknál a leginkább gazdag vagy jómódú családoknál gyűjtsek, akiknél varrtam is. Így például a Róth kalapgyáros fiát, Dezsőt kellett megnyernem az ügynek. Sokáig fontolgattam, hogyan is szólítsam meg. Tudták róla, hogy orosz fogságban volt, hogy demokrata felfogású... Végül is, mikor rászántam magam, és elmondtam neki, mennyi szegény ember ül börtönben és családja éhezik, rögtön, szinte örömmel ráállt, és magától 100 dinárt ajánlott fel havonként, ami akkor nagy pénz volt, nem is mertem volna ennyit remélni. Ezért a pénzért persze el is kellett mennem havonként, ami külön kellemetlen-ségeket szült. Dr. Scherzer főorvos feleségétől is gyűjtöttem segélyt pénzben, de élelemben is, aztán a Jurić gyümölcsüzlet tulajdonosától...

Az élelmet, amit gyűjtöttünk, vittük elvtársainkhoz a börtönbe Szabdkán, de Mitrovicára is mentek asszonyok. Breár Kató, egy rőfös lánya, megtette, hogy egész kanna mézet hozott és disznót is vágatott, azt aztán felosztottuk azok között, akik Mitrovicára mentek hozzátartozóikhoz. Amikor később Pista is odakerült a börtönbe, én is elmentem Mitrovicára minden hónapban.

Breár Kató egyike volt azoknak, akiknek szintén varrtam, aztán úgy megtetszett neki az a hangulat, ami nálunk a varrodában uralkodott, hogy eljárt hozzánk varrni tanulni, és a mozgalomba is bekapcsolódott. Később öcsém felesége lett. Amikor Mitrovicáról kiszabadultak az elvtársaink és hazajöttek, ő az üzletükből mindenkinek ruha- és fehérneműanyagot juttatott.

Börtönlátogatásra megnyertem a varrodai lányokat is. Ebben az időben már 3—4 lány dolgozott velem. A hely szűk volt, általában kétszobás lakást béreltünk, és ebből az egyik szoba mindig a varroda volt. De azért a legnagyobb egyetértésben dolgoztunk. Ezek mind munkáscsaládok lányai voltak, engem csak Eta néninek szólítottak, és családtagoknak számítottak. Sokszor hangos énekszó mellett dolgoztunk. Szép kötényeket varrtam nekik, fehér gallérral, nagyon jól érezték magukat a varrodában.

Eleinte a lányok nem sokat tudtak a munkásmozgalomról, de Pista munkássága olyan széles körű volt, hogy azt nem lehetett és nem is akarta elrejtteni. Egyéniségéből, szavaiból is sugárzott a harci szellem. Előbb csak egy-egy üzenetet küldött a lányoktól, kisebb feladatokat bízott rájuk. A letartóztatások idején már minden tetre készek voltak, csakhogy enyhítsenek a rabok életén. A varrodában akkoriban például György Margit dolgozott, aki később Cuci Pál felesége lett, Varjaski Mária (Gombásné), Csébi Baba, Nagy Mária, Tikvicki Margit. Többen közülük a családomba mentek férjhez, vagy elvtársaink feleségei lettek.

A varrodai lányok úgy kértek látogatási engedélyt, mint a letartóztatottak menyasszonyai vagy hozzátartozói, ételt, ruhát, de még virágot is vittek be nekik, legyen egy kis szín, egy kis derű a szürke cellában.

Az 1934-es lebukások alkalmával különös esemény történt. Egy Rudi nevezetű elvtárs megláncolt kezekkel szökött meg a rendőröktől, és néhány napi keserves bujdosás után sikerült György Margit lakásáig eljutnia. Margit akkor már be volt kapcsolva a mozgalomba, elbújtatta a szomszédos ház padlásán, és hozzám szaladt, hogy vasfűrész találgon. Pista börtönben volt, de öcsém, Hedrich József talált fűrész, és le is vették Rudi kezéről a láncokat. Azonban ezután is nehéz dolgunk volt Rudival.

Félő volt, hogy a szomszédok meglátták a padlásfeljárón, ki kellett vezetni a városból.

Én kiszőkítettem a haját meg a szemöldökét, bunyevác női viseletbe öltöztettük, és Margit kivezette Radanovára, Varjaski Mária-Gombásnéhoz, akinek a férje akkor szintén a rendőrségen ült. Épp ezért Rudit hamarosan vissza is kellett hozni a városba. Nem volt más mit tenni, mint hamis útlevéllel külföldre segíteni. De Rudinak még fényképe sem volt. Elhatároztuk tehát, hogy egy „házimurit” csapunk, amin részt vesz néhány fiatal: Margit, Varjaski Mária, József öcsém, Rudi meg én a gyerekeimmel. És elhívtuk Hollósi fényképészt, aki mit sem sejtve lefényképezett bennünket. Valamilyen ürügy alatt az egész filmet megvettük Hallósi fényképésztől, és Rudi ki is jutott külföldre, méghozzá Moszkvába, ahol György Margit találkozott vele egy szemináriumon. Csak később tudtam meg, hogy a Rudi nevet Miloš Gligorijević belgrádi elvtárs viselte, és mint a JKP Központi Bizottságának instruktora Szabadkán néhány hónapig a SKOJ szervezésén dolgozott. Rudit nagyon megszerettük. Esténként elüldögéltünk vele, ő halkán énekelt, és bennünket is szerb forradalmi dalokra tanított.

Akármilyen sokat is kellett varrnom, és akármilyen kevés időm maradt a családra és a mozgalmi munkára, mégis feltűnt, hogy engem az elvtársak „csak” ilyen feladatokkal bíznak meg. Azt hittem, nincsen bizalmuk bennem, pedig én is ki akartam venni részemet a mozgalmi harcokból. Egyszer meg is kérdeztem Nešić Lazót: — Mondd, Lazo, mi vagyok én tulajdonképpen? Mire tartotok engem?

Lazo rámnézett, és azt mondta: — Lépcső vagy te, Etám, rajtad keresztül jutunk el az asszonyokhoz, meg azok is a mozgalomhoz. Nem lehetsz te is, meg Pista is egyformán bekapcsolva a munkába. Mi lenne a gyerekekkel?

Az asszonyokkal tényleg sokat dolgoztam. A munkásotthonban a háztartási alkalmazottak csoportjában volt a legtöbb asszony. Ezekkel dolgoztunk legtöbbit. Itt voltak például a Győri lányok, meg Hegedűs néni, aki szintén egy különös egyénisége lett a szabadkai mozgalomnak.

Egy rendezvényen ő szavalt a felejtletetlenül Várnai Zseni versét: „Ne lőj, fiam, mert én is ott leszek!” — Hallatlan siker volt. Az asszonyoknak a munkásotthonban külön előadássorozatot is tartottak egészségügyről, gyermeknevelésről stb.

Amikor a városban megalakult a nőmozgalom, a szakszervezeti csoportok engem delegáltak a vezetőségbe. Bár polgári beállítottságú asszonyok is részt vettek, a munka szépen haladt. A titkára a mozgalomnak Poljaković Kata fogorvos volt, aki kimondottan a mozgalom felé irányította a tevékenységet. A nőmozgalom alakuló közgyűlése háborúellenes tüntetéssé alakult.

A városháza nagyterme zsúfolásig megtelt, ott voltak természetesen a detektívek is. Nekem is beszélnem kellett. Miután azonban a programra engedélyt kellett kérni, én nem mint Kizur Eta, hanem mint Hedrich Eta lettem bejelentve. Csak amikor már az emelvényen voltam, akkor kaptak észbe a rendőrök, de akkor már késő volt: én elmondtam a magamét. A *Népszava* 1936. február 2-i száma erről így írt:

„Az elmúlt vasárnap délutánján a nőközönség óriási részvétele mellett tartotta meg alakuló nagygyűlését az országos nőmozgalom szubotícai szekciója. Már a kora délutáni órákban nagy számmal özönlöttek az

érdeklődők a városháza nagytermébe, mely jóval a gyűlés megkezdése előtt zsúfolásig megtelt, és a közönség nagy része a teremből kiszorulva, a hallban és a karzatokon foglalt helyet . . .

. . . majd Hedrich Eta varrónő szólalt fel magyar nyelven a munkásnők nevében, és kitért az egész nőmozgalom fejlődésére. Kiemelte beszédében a dolgozó nők csatlakozásának jelentőségét, mert eredményesen csakis egységesen lehet küzdeni a nőmozgalom céljaiért, a nők egyenjogúságáért és a történelem jelen korszakában fenyegető imperialista háború és a nőjogokat semmibe sem vevő fasizmus ellen. Beszédét a nagy részben dolgozó nőkből álló közönség óriási tetszéssel fogadta, és zajos helyesléssel fogadták felszólítását a nőmozgalomhoz való csatlakozásra.

Légvégül dr. Poljaković Kata, a szuboticei nőmozgalom életető lelke terjesztette elő az előkészítő bizottság által javaslatba hozott vezetőséget, amelyet a közönség zúgó tapsal elfogadott. Elnökké Blagojević Desankát, alelnökké Ivković Nataliját, titkárrá dr. Poljaković Katát, pénztárnokká Karakašević Kajkát, másodtitkárrá Cehić Slavát választották. Húsztagnak választották meg . . . Utána dr. Poljaković Kata titkárnő lekes szavakkal szólította fel a jelenlevőket . . . hogy csatlakozzanak a mozgalomhoz és iratkozzanak be az egyesületbe. A felszólításnak óriási eredménye mutatkozott, mert már a gyűlés előtt meglevő 300 taghoz magán a gyűlésen újabb 200 tag iratkozott be . . .”

Mint említettem, férjemet háromszor is letartóztatták: 1929-ben, 32-ben és 34-ben, de a bíróság mindig felmentette. 1936-ban azonban másént történt.

November 28-án, néhány nappal a községi választások előtt, Pistát többedmagával letartóztatták, és a következő év májusáig a szabadkai fogházban tartották, majd az államvédelmi bíróság Belgrádban háromévi börtönre ítélte. Így került Pista a mitrovicai fegyházba.

Kolozsi Tibor Kizur Istvánról írt könyvében részletesen leírja ezeket az eseményeket. Nincsen értelme, hogy megismételjem. Csak annyit, hogy tudtuk, Pista nagyon rossz egészségi állapotban van, mert sokat verték és utána is nagy harcot vívtak a börtön igazgatósága ellen, még éhségstrájkot is folytattak. Pista édesanyja akkoriban feljött Szabadkára Elemérről látogatóba, de ott is maradt velem, mert közben meghalt édesanyám. A foglyoknak ő vitte be naponta a főtt ételt, méghozzá 9 ebédet.

Ez így történt: a letartóztatottak között 6 Novi Sad-i fiú is volt, többek között Radivoj Ćirpanov és Stevan Hladni is. Ćirpanov felesége, Ružo, nálunk járt, és megbeszéltük, hogy a Novi Sad-iaknak Nagy Lajos kifőzdéjéből viszünk mindennap ebédet. Ez a Nagy Lajos is a mozgalomhoz tartozott, és nagyon kedvezményes áron adta az ételt. A három családtagnak pedig: Pistának, Pista öccsének és az én József öcsémnek mi főztünk otthon. Így aztán a nagymama ment mindennap a börtön elé valamelyik varrodai lánnyal.

Amikor megtudtuk, hogy Belgrádba viszik őket, már kora hajnalban ott várakoztunk a fogház hátsó kapujánál. Vagy harmincan voltak, négyesével egymáshoz láncolva, és csendőrök csőre töltött puskával kísérték őket, nehogy valamelyik megszökjön. Gomblyukaikban piros tulipánok virítottak. Mi vittük be nekik az előző napon.

A mitrovicai fegyházban, úgy emlékszem, Pista két hónapig volt magánzárkában, később megengedték, hogy havonta egyszer meglátogassam. Tíz perc volt a beszélgetés. Ha lehetett, egy-egy levelet a kezembe nyomott. Hozzám írta ezeket a leveleket, és olyan szavakkal, amit különben soha ki nem mondott volna.

Az 1937. december 18-i levélben ez áll: „A napokban kaptam egy levelet Zarić Babától... így ír: Pár sort írok a maga feleségéről, ő egy igazi hősnő. Mi tudjuk, mennyi gondja van, de ő mindig mosolyog.”

Zarić Baba szabadkai munkásnő volt. Ő tudta, hogy az az év különösen súlyos volt számomra. Néhány hónap leforgása alatt Pistát letartóztatták, édesanyám meghalt, híre jött, hogy Károly bátyám elesett a spanyolországi harcokban, aztán Pistát három évre elítélték.

Sok minden volt ezekben a Pistától kapott levelekben. Arról is írt például, hogy ott a börtönben ismét megbizonyosodott arról, milyen jó barát és jó ember Djuro Pucar. Ma úgy gondolom, bizonyosan a frakció elleni harcokra célt, mert ezek őt külön megviselték, és szüksége lehetett baráti megértésre.

Én is kis cédulákat írtam neki, mint választ a leveleire, de nem adtam oda neki, csak amikor kiszabadult. Ez a levelezés köztünk a mai napig életem legszebb emléke maradt.

A bírósági ítélet nemcsak háromévi börtönt jelentett, hanem Szabadkáról való kitiltást is. Számolnom kellett azzal, ha Pista kiszabadul, többet Szabadkára nem jöhet. Tehát, nekem kellett onnan elköltöznöm. Elhatároztam, hogy Belgrádba megyek. Poljaković Kata bátorított, s elkészítette utamat. Beajánlott Belgrádban egyes családokhoz, akiknél varrni kezdtem.

A Vlajković utca 9. szám alatt Stevan Hladnival — aki közben kiszabadult — és annak feleségével közös lakást vettünk ki. Tikvicki Margit (Gotteszmanné) velem jött Belgrádba. Hladni férfiszabó volt, és mi segítgettünk a munkájában, de önállóan is varrtunk.

Belgrádi munkásságomról itt nem beszélnék. Csak még ennyit: Pistát 1939-ben engedték ki, de azonnal Elemérre zsupolták. Én elkísértem. Ez is furcsán történt. Addig is szabadult már néhány elvtárs Mitrovicáról és azokat is zsupolták, vagyis örök kísérték őket, de mindegyik megengedte, hogy belgrádi lakásunkon megvacsoráztassuk őket. Persze, az örökkel együtt. Most is nagy vacsorát készítettünk. Én kimentem Zemunba Pista elé, de az ór megcsökönysödött, és bár a lakásunk előtt vitt az út a Belgrád-Dunav állomásig, nem akarta Pistát felkísérni a lakásba. Akkor sírtam talán először, felrohantam lakásunkra, de Margit meg Hladniék feltalálták magukat, a vacsorát ételhordóba tették, és kituszkoltak, hogy menjek Pista után az állomásra. Így is történt. Végül eljutottunk Elemérre, de én csak két napig maradhattam vele, vissza kellett jönnöm Belgrádba.

Illegálisan Pista is többször feljött a fővárosba, de ezentúl már alig találkoztunk, csak percekre, utcán. Még egyszer, szeptemberben, elkísértem Elemérre. Akkor búcsúzott el édesanyjától. Megmondta neki, hogy elmegy a partizánokhoz.

Úgy történt, hogy az indulás napján Belgrádban elkísértem egy darabon a Nemanja utca sarkáig. Az állomásra már maga ment, de én utána mentem. A peronon észrevettem Pistát egy csoportban. Öten-hatan lehettek. Volt közöttük egy nő is. Amikor aztán befutott a vonat és be-

szálltak, sikerült az ablakhoz férkőznöm. Még kezét is fogtunk utoljára.

— Etukám, mi még találkozunk! — mondta búcsúzásul.

Meg voltam róla győződve, hogy így lesz.

Csak 1945-ben, Szabadkán hallottam halálhírét. El sem akartam hinni. Még kiabáltam is az elvtársra, aki ezt nekem meg merte mondani.

Feljegyezte Szimin Bosán Magda